

کنسولگری‌ها، مستخدمان و
مستشاران خارجی در مشهد
(از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی)

مؤلف

علی نجف‌زاده

سرشناسه	نجف زاده، علی، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدار	کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی در مشهد (از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی) // مؤلف علی نجف زاده؛ [ویرایش علمی علی یحیایی]
مشخصات نشر	مشهد: انتشارات انصار؛ سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مرکز شمال شرق کشور (مشهد)، ۱۳۹۴.
شابک	۹۹۴ ص: عکس ۹-۵۲-۵۴۸۳-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص ۹۹۴
موضوع	سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌ها—ایران—مشهد
موضوع	کارگزاران سیاسی برون مرزی—ایران—مشهد
موضوع	ایران—تاریخ—قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
موضوع	ایران—تاریخ—پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۵۷
شناسه افزوده	جایزه علمی، ۱۳۵۰-، ویراستار
شناسه افزوده	ایران اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مدیریت استان خراسان رضوی
رده بندی کنگره	JZ ۱۶۸۰-۱۳۹۴
رده بندی دیویی	۳۱/۸۹۲
شماره کتابشناسی ملی	۱۳۰۹

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

انتشارات انصار

کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی در مشهد (از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی)

نویسنده: علی نجف‌زاده (عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه بیرجند)

ویرایش علمی: علی یحیایی (عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه بیرجند)

ناشر: انصار (با همکاری سازمان اسناد و کتابخانه ملی)

جمهوری اسلامی ایران مرکز شمال شرق کشور (مشهد متشهر)

وزیری، ۹۹۴ صفحه، ۱۰۰۰ نسخه، چاپ اول: ۱۳۹۴

طرح جلد: سمانه صادقی

محل نشر: مشهد

چاپ: معین

شابک: ۹-۵۲-۵۴۸۳-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق این اثر متعلق به مؤلف می‌باشد.

دفتر مرکز پخش: مشهد- ۰۵۱۳۲۵۷۴۳۰ همراه ۰۹۱۵۳۷۲۶۶۱۳ - ۰۹۱۵۱۱۵۵۸۳۱

فهرست مطالب

۱۷		سر سخن
۱۹		مقدمه
۲۳		پیشگفتار
۳۱		بخش اول سرکنسولگری روسیه و شروی
۳۳		سرکنسولگری روسیه در دوره قاجار
۳۳		حضور کارپردازی روسیه
۳۸		تاسیس سرکنسولگری روسیه و عملکرد آسف
۴۵		سرکنسولگری روسیه در زمان پونا فیدین
۵۰		سرکنسولگری روسیه در زمان ایوانویچ رشیداف
۵۶		موضع گیری داییزا در انقلاب مشروطه مشهد
۷۷		عملکرد نیکول ایسکی در زمان جنگ جهانی اول
۸۳		تاثیر انقلاب روسیه بر کنسولگری روسیه
۸۸		بانک استقراضی و تجارتخانه های روسی
۹۴		در مانگاه های خیریه روس ها
۹۷		سرکنسولگری روسیه و شوروی در دوره رضا شاه
۹۷		فعالیت تجارتخانه های روسی از زمان کلنل پسین
۱۰۲		حکیم اف و اتحاد اسلامی
۱۱۲		آپرسف و اوج گیری فعالیت های جاسوسی
۱۱۸		تبلیغات مینسکی و بازگشت مجدد آپرسف
۱۲۳		چاپارهای سیاسی و محموله های پستی سرکنسولگری روسیه

۱۳۰	کرچمینسکی و ماموریت‌های آقابکوف	۷۶
۱۳۲	فعالیت‌های فرهنگی و خیریه سرکنسولگری شوروی	۷۸
۱۳۷	وکالتگری نمایندگی تجارتي دولت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی	۸۸
۱۴۲	کلوپ شوروی	۹۶
۱۴۷	مدرسه لنین	۹۶
۱۴۹	دومین انحلال سرکنسولگری روسیه	۹۶
۱۵۱	مهاجران روس در مشهد	۹۶
۱۶۶	مهاجران روس در فریمان	۹۶
۱۷۳	پزشکان روس در مشهد	۹۶
۱۷۹	سرکنسولگری شوروی پس از شهریور ۱۳۲۰	۹۶
۱۷۹	انتاح رکنسولگری شوروی پس از شهریور ۱۳۲۰	۹۶
۱۸۴	فعالیت‌های تبلیغی، ورزشی و هنری ارتش سرخ	۹۶
۱۹۰	انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی شعبه مشهد	۹۶
۲۰۴	آموزش زبان روس	۹۶
۲۰۶	نمایشگاه دائمی شوروی	۹۶
۲۰۷	خروج ارتش سرخ و تداوم فعالیت شوروی	۹۶
۲۱۱	فعالیت عمرانی روس‌ها در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۲	۹۶
۲۱۳	بیمارستان شوروی	۹۶
۲۱۸	سومین انحلال سرکنسولگری شوروی	۹۶
۲۲۲	تداوم فعالیت نمایندگی بازرگانی شوروی	۹۶
۲۳۳	بخش دوم: سرکنسولگری بریتانیا	۹۶
۲۳۵	سرکنسولگری بریتانیا در دوره قاجار	۹۸
۲۳۵	تلاش انگلیسی‌ها برای تاسیس کنسولگری	۸۸
۲۳۹	میرزا عباس خان وکیل الدوله انگلیس	۹۶
۲۴۳	تاسیس سرکنسولگری بریتانیا	۹۶
۲۶۰	پست نظامی سرکنسولگری بریتانیا	۹۶
۲۶۹	بانک شاهی در مشهد	۹۶
۲۷۱	درمانگاه سرکنسولگری بریتانیا	۹۶
۲۷۵	مشهد در اشغال انگلیسی‌ها	۹۶
۲۸۶	پریود و کس از کشمکش با پسیان تا سقوط قاجار	۹۶

۲۹۹	سرکنسولگری بریتانیا در دوره پهلوی
۲۹۹	سرکنسولگری بریتانیا در دوره رضا شاه
۳۰۷	احیای سرکنسولگری بریتانیا پس از شهریور ۱۳۲۰
۳۱۴	فعالیت اپاتز و یو.ک.سی.سی در مشهد
۳۱۸	اثرات یوکی سی سی بر مشهد
۳۲۳	انجمن روابط فرهنگی ایران و انگلیس
۳۲۶	انجمن هنرمندان آماتور دراماتیک
۳۲۹	جشن‌های انحلال سرکنسولگری انگلیس
۳۳۶	تأش برای احیای کنسولگری انگلیس
۳۴۰	موران فرهنگی بریتانیا در مشهد
۳۴۸	سکاری فنی انگلیسی‌ها
۳۵۳	بخش سوم: کنسولگری کشورهای آسیایی
۳۵۵	سرکنسولگری افغانستان
۳۵۵	تلاش افغان‌ها برای تأسیس کنسولگری
۳۶۳	تأسیس سرکنسولگری افغانستان
۳۷۰	عملکرد میرزا عبدالباقی خان
۳۷۳	سردار عبدالعزیز خان و اتحاد اسلامی
۳۷۸	عملکرد سردار عبدالعزیز خان
۳۸۸	سرکنسولگری افغانستان در دوره رضا شاه
۳۹۵	سرکنسولگری افغانستان پس از شهریور ۱۳۲۰
۴۱۱	باش شهبندری ترکیه
۴۱۱	تأسیس باش شهبندری ترکیه
۴۱۵	برافراشتن بیرق هلال و ستاره
۴۲۴	عملکرد محمد سامی بیک
۴۳۴	کنسولگری ترکیه در دوره پهلوی
۴۳۹	کنسولگری چین
۴۳۹	تأسیس کنسولگری چین
۴۴۳	کنسولگری پاکستان
۴۴۳	تأسیس کنسولگری پاکستان
۴۵۴	کنسول‌های پاکستان

- ۴۷۴ مسافرت سفر و شخصیت‌های پاکستانی به مشهد
- ۴۸۴ سفر رئیس جمهورهای پاکستان به مشهد
- ۴۹۵ سرکنسولگری هندوستان
- ۴۹۵ کنسولگری بریتانیا حافظ منافع اتباع هندوستان
- ۴۹۶ تاثیر روابط هند و پاکستان بر مشهد
- ۴۹۸ تاسیس سرکنسولگری هندوستان
- ۵۰۲ انحلال سرکنسولگری هندوستان
- ۵۱۱ حضور شورهای عربی در مشهد
- ۵۱۱ رافقی‌ها در مشهد
- ۵۱۹ اردنی‌ها در مشهد
- ۵۲۲ عرب‌نمان سعادی در مشهد
- ۵۲۵ لبنانی‌ها در مشهد
- ۵۲۸ شیخ نشینان - لیج رس در مشهد
- ۵۳۱ حضور ژاپنی‌ها در مشهد
- ۵۳۳ بخش چهارم: مستخدمان اروپا و شرقی
- ۵۳۵ مستخدمان، مهاجران و کنسولگری‌ها
- ۵۳۵ سابقه حضور لهستانی‌ها در دوره قاجار
- ۵۳۶ الکساندر کویس تنسکی اولین باغبان شهردار مشهد
- ۵۳۸ مهاجران لهستانی در مشهد
- ۵۴۷ تاسیس کنسولگری لهستان
- ۵۴۸ فعالیت کمپانی سکوپ در مشهد
- ۵۵۰ ۱- کارخانه‌های قند ثابت فریمان
- ۵۵۳ ۲- کارخانه قند شیرین
- ۵۵۷ مستخدمان رومانیایی
- ۵۵۷ رومانیایی‌ها در مشهد
- ۵۵۷ مهندس اوژن کیشکین سوکولف نقشه‌بردار
- ۵۶۹ کارل فریش سرمهندس وزارت داخله
- ۵۷۱ الکساندر پولاک مستخدم وزارت داخله
- ۵۸۹ مستخدمان مجاری

متخصصان مجار در مشهد	۵۸۹
مهندس لاویسلاس کیش	۵۸۹
فرید تیور	۵۹۲
ویلیام فن فوکس	۵۹۵
الکساندر توت	۵۹۵
یازف کنسو	۵۹۶
فیشر اینان	۵۹۷
ناج کالمان	۵۹۷
مستخدما، بلغاری	۶۰۷
حضر بلغاری‌ها در مشهد	۶۰۷
دونو واسیلیف، تری	۶۰۷
متخصصان چکسلواکی	۶۱۱
همکاری شرکت اسکوآد تولید برق	۶۱۱
ساخت کارخانه قند آکره توسط اشکودا	۶۱۳
فروش لوازم کشاورزی توسط اشکودا	۶۱۶
بخش پنجم: مستخدمان اروپای غربی	۶۱۹
مستخدمان ایتالیایی	۶۲۱
مستخدمان ایتالیایی در دوره قاجار	۶۲۱
اسپینلای رئیس گمرک قهستان و سیستان	۶۲۱
ژوزف برناردی در اداره تحدید تریاک	۶۲۴
مستخدمان ایتالیایی در دوره رضاشاه	۶۲۶
فرانسوا مادریکالی	۶۲۶
افزپو پروسیو	۶۲۷
استخدام پزشکان ایتالیایی در آستان قدس	۶۲۹
پرفسور جوزبه پرگر	۶۳۰
دکتر ونیجستو مونتینو	۶۳۲
دکتر وینسان بیانکینی	۶۳۶
دکتر یارید مانیانس	۶۳۷
مستخدمان کشاورزی و فنی ایتالیایی در آستان قدس	۶۳۹
اسرا و مستخدمان اتریشی	۶۴۳

۶۴۳	اسرای اتریشی جنگ جهانی اول
۶۴۶	مهندس لئوپولز کورتس در کارخانه نخریسی خسروی
۶۵۱	اتریشی‌ها و بازسازی نیروگاه مشهد
۶۵۵	مستخدمان سویسی
۶۵۵	سابقه حضور سویسی‌ها در مشهد
۶۵۵	مهندس هانس اشتور سبگر
۶۶۷	مادموازل رژین مونتو
۶۷۳	مستخدمان و کنسولگری آلمان
۶۷۳	حضور آلمان‌ها در مشهد دوره قاجار
۶۸۱	همکاری آلمان‌ها با هیات تبشیری پرس‌بیریان
۶۸۳	فلیت کپلی‌های آلمانی در مشهد
۶۸۴	شرکت زیمر
۶۸۵	کمپانی الکتریک آ.ا.گ
۶۸۹	مستخدمان آلمان در کارخانه نخریسی و نساجی خسروی
۶۹۲	کمپانی هواپیمایی یونارس
۶۹۶	بزرگان آلمانی در مشهد
۶۹۷	دکتر فرانک
۶۹۹	دکتر هامر شلاک
۷۰۸	همکاری‌های علمی و فنی آلمانی‌ها پس از شهریور ۱۳۰۱
۷۱۸	همکاری آلمان‌ها در تجهیز هنرستان صنعتی مشهد
۷۲۲	تاسیس کنسولگری آلمان در مشهد
۷۲۵	مستخدمان فرانسوی
۷۲۵	معلمان فرانسوی در مدارس مشهد
۷۳۴	کشیش‌های فرانسوی در مشهد
۷۳۵	پرستاران فرانسوی در جذامیخانه مجرایخان
۷۳۹	بزرگان فرانسوی در بیمارستان شاهرضا
۷۳۹	دکتر نیکولا باتستی
۷۴۲	خانم درمیس در بهداری سرخس و بیمارستان منتصریه
۷۴۵	دکتر بوتارو رئیس بیمارستان شاهرضا
۷۴۹	پرستاران فرانسوی در بیمارستان شاهرضا

۷۴۹	مادموازل لیلان آلبان
۷۵۱	مادموازل روبر دو گاردیه
۷۵۳	خانم مادلین کونیود
۷۵۶	خانم ایون لگال
۷۵۹	خانم رنه وانتالون
۷۶۲	فعالیت علمی و فنی فرانسوی ها در مشهد
۷۶۵	فرانسوی ها در دانشگاه مشهد

۷۶۹	مستخدمان بلژیکی
۷۶۹	بلژیک ، در اداره مالیه و گمرک خراسان
۷۷۰	اسخدام کاستر: برای گمرکات خراسان
۷۷۵	فعالیت دولت در خراسان و سیستان
۷۷۶	خدمات تللو مشهد
۷۸۲	ورشوال رئیس گمرک خراسان
۷۸۳	حیف و میل های کرنیسر در خراسان
۷۹۲	کوردیه رئیس گمرکات خراسان
۷۹۳	فعالیت دوبوا در دوره والیگری موم سلطنه
۷۹۵	همکاری دوبوا با کلنل پسیان
۷۹۸	کشمکش دوبوا با مدیر روزنامه خراسان
۸۰۲	سرنوشت دوبوا پس از کشته شدن کلنل پسیان
۸۰۶	پایان فعالیت بلژیکی ها در مالیه خراسان
۸۰۸	معماران بلژیکی در مشهد
۸۰۹	دکتر بولون در بیمارستان شاهرضا
۸۱۲	مشارکت بلژیکی ها در شرکت سهامی قند رضوی

۸۲۱	مستشاران سوئدی
۸۲۱	مستخدمان سوئدی در نظمی
۸۲۴	همکاری های فنی سوئدی ها
۸۲۵	مستخدمان هلندی
۸۲۵	متخصصان هلندی در مشهد

۸۲۷	بخش ششم: مسیونرها، کنسولگری و مستشاران آمریکایی
۸۲۹	مسیونرها و مستخدمان آمریکایی در دوره قاجار

- ۸۲۹ مسیونرهای پرسیتریان در مشهد
- ۸۳۲ واکنش علمای مشهد به فعالیت هیات پرسیتریان
- ۸۳۵ دارالفنون رضوی ایده‌ای در مقابل فعالیت هیات پرسیتریان
- ۸۳۹ سرگرد هال پیشکار مالیه خراسان و سیستان
- ۸۴۵ فعالیت پزشکی آمریکایی‌ها در دوره پهلوی
- ۸۴۵ بیمارستان آمریکایی - مسیحی مشهد
- ۸۵۳ همکاری بیمارستان آمریکایی - مسیحی با جذامیخانه محراب خان
- ۸۵۹ فعالیت‌های تبلیغی در بیمارستان آمریکایی - مسیحی
- ۸۶۶ تأسیس آموزشگاه‌های پرستاری
- ۸۷۳ کنسولگری آمریکا و مستشاران اصل چهار
- ۸۷۳ تأسیس کنسولگری آمریکا
- ۸۹۱ تأسیس اداره اصل چهار - من در مشهد
- ۸۹۷ مخالفت‌های محلی - دار - اصل چهار - ترومن
- ۹۰۲ مستشاران و مستخدمان بلژیکی و نظامی آمریکایی
- ۹۰۷ تأسیس انجمن فرهنگی ایران و آمریکا - مشهد
- ۹۱۲ فعالیت فرهنگی و هنری انجمن روان - ایران و آمریکا
- ۹۲۰ اجرای قانون فولبرایت در مشهد
- ۹۲۵ نتیجه
- ۹۹۵ منابع و مآخذ
- ۹۵۹ اعلام

بسم الله الرحمن الرحيم

سرسخن

مشهد مقدس بر عنوان یکی از مهمترین شهرهای ایران از اواخر دوره قاجار تا انقلاب اسلامی که کشور به عرصه تحولات بین‌المللی کشیده می‌شد، تغییرات بسیار را از سر گذرانده و چهره آن به کلی دگرگون شده است. کارگزاران و عوامل مختلف در این دگرگونی سهیم بوده‌اند. علاوه بر موقعیت مهم این شهر در شرق ایران، هم مرز بودن آن به عنوان مرکز استان با افغانستان، آسیای میانه، روسیه (امپراطوری تزار و اتحاد جماهیر شوروی) و نزدیکی به هندوستان موجب رفعت سخت قدرت‌های بزرگ نظیر بریتانیا و روسیه و گشوده شدن پای کنسول‌ها، کنسولی‌ها، مستشاران و سپاه مأموران خارجی به مشهد شده است. وجود حرم حضرت رضا(ع) و ازدیاد موج زائران رقابت سیاسی کشورهای مسلمان و همسایه مانند ترکیه، افغانستان، پاکستان، هندوستان و عراق نیز از دیگر علل توجه آنها برای گرفتن امتیاز افتتاح کنسولگری در این شهر بوده است.

کتاب حاضر کوشیده است از طریق مطالعه در اسناد، کتابها، روزنامه‌ها، خاطرات و مصاحبه‌های شفاهی و سایر منابع مستند، به طور مفصل به چگونگی تاسیس کنسولگری‌های کشورهای خارجی؛ علل تاسیس آنها؛ شرح حال کارگزاران و وابستگان کنسولگری‌ها؛ رقابت‌ها و مداخله‌های آنها در امور داخلی؛ تردد نمایندگان، روسا و وزرای کشورهای مختلف، تأثیرات نمایندگی‌های سیاسی، مستخدمان و مستشاران خارجی؛ و نقش آنها در اتفاقات و حوادث فرهنگی، اجتماعی و واکنش‌های مردم، علما و احزاب سیاسی در این شهر مهم و مذهبی بپردازد.

با اینکه تاکنون در حوزه مشهدشناسی کتاب‌های متعددی به چاپ رسیده است اما روند جهانی شدن در رویه رو به رشد مشهد و شناخته شدن آن به عنوان دومین کلان شهر مذهبی جهان و وضعیت آینده‌اش، روز بروز بر اهمیت شناخت و آگاهی از تاریخ این شهر می‌افزاید.

مطالعه این کتاب خوانندگان را با فضایی مستند از تحولات صنعتی، بهداشتی، مالی، فرهنگی، شهرسازی و سیاست‌های دولت مرکزی در قبال کارگزاران و مستخدمان خارجی از دوره قاجار تا پیروزی انقلاب اسلامی در مشهد و برخی شهرهای دیگر خراسان و نیز نهادهای موثر همچون آستان قدس و شهرداری آشنا می‌سازد.

ضمن ابراز خوشنودی و قدردانی از طبع و نشر این کتاب، حال که در دولت تدبیر و امید، نهادهای پژوهشی تلاش مضاعفی را برای انجام تحقیقات و پژوهش‌های مستند و واقع‌گرایانه از تاریخ معاصر کشور آغاز نموده‌اند، شاهد عزم راسخ سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در استان خراسان رضوی جهت گنجینه‌ری اسناد و مدارک مکتوب هستیم، امیدواریم شاهد حضور و فعالیت بیش از پیش محققان و تاریخ‌نگاران استان عزیزمان در نگارش آثار از این دست باشیم. در این میان سازمان‌های پژوهشی و اسنادی همچون مرکز اسناد و کتابخانه ملی شمال و شرق کشور (خراسان رضوی) و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و ... می‌توانند نقشی بسزایی در حمایت از این پژوهش‌ها داشته باشند.

علی رضا رشیدیان

استاندار خراسان رضوی

۱۳۹۴/۵/۲۰

مقدمه

مشهد مهمترین شهر شمال شرق ایران در دوره قاجار بخاطر موقعیت جغرافیایی و سیاسی اش مورد توجه دولت های روس و انگلیس بود و آذربایجان در دولت برای تامین منافع سیاسی خود تلاش کردند نمایندگی سیاسی، وکالت و کنسولگری ایجاد کنند. این خواست ها در اواخر دوره حکومت ناصرالدین شاه و سال ۱۳۰۵ ق. میسر شد. این کنسولگری ها علاوه بر این نافع دولت متبوع خود، حافظ منافع تجاری و سیاسی اتباع خود شامل تاجر و زائران نیز بودند. علاوه بر این دولت ها و اعضای کنسولگری ها، خارجی های دیگری بطور مستقل و یا تحت عنوان مستخدم وارد این شهر بزرگ شدند و در اواخر دوره قاجار تعداد این خارجی ها در مشهد بیشتر شد. بنا به نوشته هیل در ژوئن ۱۹۰۷ م. خارجی های مختلف ساکن مشهد ملیت های انگلیسی، روسی، بلژیکی، آمریکایی، هندی و ارمنی داشتند. اهمیت اقتصادی و سیاسی مشهد در جنگ جهانی اول باعث شد اتباع خارجی بیشتری نظیر آلمانی ها و اتریشی ها به این شهر وارد شوند. از آخرین سال های حکومت قاجار با تاسیس کنسولگری افغانستان و شهبندری ترکیه تعداد نمایندگی های سیاسی مشهد افزایش یافت و تنش و رقابت دولت های خارجی نیز بیشتر شد.

از دوره پهلوی توسعه بنیادهای شهری، ایجاد صنایع، مدارس و بیمارستان ها مورد توجه دولت قرار گرفت و نیاز به حضور مستخدمان و متخصصان خارجی برای خدمت در این زمینه ها در مشهد بیشتر و ملموس تر شد. مهندسان متعددی از اروپای شرقی نظیر بلغارستان، مجارستان، لهستان، رومانی، چکسلواکی و لهستان وارد مشهد شدند و تعداد این خارجی ها در زمان جنگ جهانی دوم به بیش از ده مورد افزایش یافت. اسکرین پس از شهریور ۱۳۲۰ ش. از حضور اتباع مختلف سخن گفته و نوشته معاشرت ها به صورت جهان وطنی بود. در سه روز اول حضور اسکرین دیدار کنندگان ده ملیت مختلف به وی معرفی شدند که

شامل دانمارکی‌ها، نروژی‌ها، سوئدی‌ها، فرانسوی‌ها، هلندی‌ها، افغان‌ها، چک‌ها، بلغارها، لیتوانی‌ها، لهستانی‌ها و سپس چینی‌ها می‌شد. در مهمانی شام قدرت‌های سه‌گانه نیز در حدود ۶۰ نفر مهمان از یازده کشور مختلف دعوت شده بودند. تعداد این اتباع در حال افزایش بود و اسکرین تعداد آن را هیجده ملیت ذکر کرده است.

پس از شهریور ۱۳۲۰ ش. ابتدا چین و سپس آمریکا، پاکستان و هندوستان به تاسیس کنسولگری پرداختند و با دایر شدن این نمایندگی‌ها، اهمیت مشهد از لحاظ سیاسی افزایش بیشتری یافت. چند مورد از این کنسولگری‌ها نظیر ترکیه، چین و هند کم دوام بودند و زود برچیده شدند. برخی نظیر کنسولگری روسیه و بریتانیا نیز پس از نیم قرن تعطیل شدند. با این وجود تا اواخر دوره پهلوی تمایل به تاسیس کنسولگری در مشهد وجود داشت و آلمان، فرانسه و عراق به دنبال ایجاد نمایندگی بودند که تنها عراق موفق به این کار نشد.

تاکنون تاریخ سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و حتی جمعیتی شهر مشهد بارها مورد بررسی قرار گرفته شده ولی بطور تخصصی به کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی پرداخته نشده است. درباره علل تاسیس و تعطیلی کنسولگری‌ها، تأثیرات مثبت و منفی آنها، ابعاد گوناگون فعالیت مستخدمان و مستشاران کمتر پژوهش شده و بررسی تاریخ مشهد با منظره کنسولگری‌ها و نقش نمایندگی‌های سیاسی و متخصصان خارجی ناقص به نظر می‌رسد، زیرا آنان بخشی از تاریخ شهر مشهد را شکل داده‌اند.

در این پژوهش علل و اهداف شکل‌گیری نمایندگی‌ها، کنسولگری‌ها، برنامه‌ها، عملکرد و رابطه آنها با والیان و استانداران مورد بررسی قرار می‌گیرد. در راستای تبیین این مسأله تلاش شده تا بیوگرافی هر کنسول یا سرکنسول و عملکرد آنان بطور دقیق مطالعه شود. علل عدم دوام و زدن برخی از کنسولگری‌ها نظیر ترکیه، لهستان، چین و هندوستان و تاسیس نمایندگی‌های محدود برخی دولت‌ها نظیر آلمان و فرانسه و تعطیلی برخی کنسولگری‌های بانفوذه و قدرتمند نظیر روس و انگلیس نیز بررسی می‌شود.

برخی از کشورها نمایندگی سیاسی و کنسولگری در مشهد ایجاد نکردند ولی مستخدمان و مستشاران متعددی در مشهد داشتند که بلژیک، ایتالیا و سوئد از مهمترین آنها بودند. این مستخدمان از دوره ناصرالدین شاه تا پایان دوره پهلوی در صنایع و موسسات درمانی و آموزشی فعالیت کردند. کشورهای اروپایی نظیر مجارستان، بلغارستان، رومانی، چکسلواکی، سوئیس و هلند مستخدمان زیادی در دوره پهلوی در مشهد داشتند که تنها تعداد بسیار کمی از آنها نظیر دکتر بولون شناخته شده‌اند در حالی که بیشتر زیرساخت‌های فرهنگی، مالی، شهرسازی، صنعتی توسط آنان ساخته شد و نقش بسیار مهمی در توسعه شهری مشهد داشتند.

تعداد مستخدمان و سپس مستشاران و میسیونرهای خارجی در مشهد طی یک قرن اخیر بسیار زیاد بود و به بیش از صد نفر می‌رسد. در کتاب حاضر تلاش شده از سرنوشت مهم‌ترین، موثرترین و شاخص‌ترین مستخدمان تا ناشناخته‌ترین آنها تا حدی که اسناد و مدارک مطلبی ارائه می‌دهند، سخن رانده شود، زیرا هر یک از این شخصیت‌ها توانستند در زمان خود منشا یک تحول یا اثری شوند. بررسی وضعیت و شرایط استخدام، عملکرد و اثرات وجود این مستخدمان یکی دیگر از اهداف کتاب می‌باشد. این پژوهش حاصل تلاش شش ساله نویسنده است که پس از مطالعه اسناد، مطبوعات، منابع و پژوهش‌ها به رشته تحریر درآمده تا به شناخت تاریخ و هویت شهر مشهد کمک کند و راهگشای پژوهش‌های دیگر باشد.

ابتدا لازم و ضروری است از همسر سیمای عربی بیکوردی بخاطر همراهی در طول مدت پژوهش و از خواهرم سرکار خانم کینه نجف زاده که در مطالعه مطبوعات خراسان و جمع‌آوری اطلاعات کمک قابل توجهی داشتند، به‌طور ویژه تشکر نمایم. از مهدی حسامی و کاظم جهانگیری کارشناسان بخش اسناد کتابخانه آستان قدس که همکاری بیدریغ و خالصانه‌ای در ارائه اسناد و مدارک لازم داشتند و از دیگر همکاران همان موسسه مانند علی سادات با راست بخاطر همکاری در اسکن اسناد و مدارک، از سیدمهدی سیدقطبی، حجت نقی پور، علی ساداتی و محمد مهدی مرتضوی فر کارشناسان بخش مطبوعات بخاطر ارائه نشریات، از خانم راحله یگانه کارشناس منابع تخصصی و همچنین از محمد علی افتاده بخاطر همکاری فراوانش سپاسگزارم. از دوست عزیزم ملامرزا آزادی خاکستر بخاطر مشاوره‌ها و راهنمایی‌هایش متشکرم.

دانشجویان کارشناسی دانشگاه بیرجند که اسامی آنها در زیر آید به خاطر همکاری‌شان شایسته تقدیرند: امیرحسین حدادی، بخاطر جمع‌آوری اسناد و مدارک فوایدی، از سازمان اسناد ملی و مرکز اسناد مجلس فراهم نمود؛ بهنام شیخی که اسنادی دیگری از سازمان اسناد ملی تهیه نمود؛ خانم‌ها سمانه زنگنه، خدیجه سالاری و مریم درویشی بخاطر بازخوانی و غلط‌گیری متن اسناد و تصحیح بخاطر طراحی جلد کتاب و تنظیم فهرست اعلام سپاسگزارم. همچنین از دوست و همکار گرامی‌م دکتر علی یحیایی که بازخوانی و ویراستاری متن را برعهده گرفتند و با یادآوری نکاتی ارزنده کمک کردند، تشکر می‌نمایم. در پایان لازم است از همکاری محمد امین نجاتی مقدم، مسئول انتشارات انصار، که زحمات زیادی برای چاپ این اثر کشیدند و از اکبر شیخ رئیس مرکز اسناد و کتابخانه ملی شمال شرق کشور (خراسان رضوی) که از چاپ این کتاب حمایت کردند، قدردانی می‌شود.

علی نجف زاده

تابستان ۱۳۹۴